

# Pffeffel vagy van der Bruggen? A Parvus atlas kiadásainak összehasonlító vizsgálata

PÁSZTI László

DOI: 10.30921/GK.76.2024.2.3

**Absztrakt:** A tanulmány célja a 18. században megjelent Parvus atlas kiadástörténetének új adatait bemutatni. A magyar vonatkozású térképlapok nemrégiben előkerült változatainak összehasonlítása lehetővé teszi az egyes lapok megjelenése időbeli sorrendjének pontosítását.

**Abstract:** The purpose of this paper is to present new data on the publication history of the Parvus atlas published in the 18th century. The comparison of the recently discovered versions of the Hungarian-related map sheets makes it possible to clarify the chronological order of the publication of the sheets.

**Kulcsszavak:** Johann van der Bruggen, Johann Andreas Pffeffel, Parvus atlas

**Keywords:** Johann van der Bruggen, Johann Andreas Pffeffel, Parvus atlas

1739-ben jelent meg Bécsben Johann van der Bruggen (1676–1744), német-alföldi származású bécsi rézmetsző és kiadó gondozásában a *Parvus atlas*. A kis jelző nem is annyira a méretére, inkább a lapszámra vonatkozhatott, bár a 22 térképpel tulajdonképpen vékonynak sem mondható. Ismert azonban az atlasznak egy másik, augsburgi, datálatlan változata is. Ez utóbbi, a szintén metsző és kiadó, Johann Andreas Pffeffel (1674–1748) kiadásában látott napvilágot.

Maga a mű két részből áll, az elsőben Magyarország és a Szent Korona jogán hozzá tartozó tartományok, a másodikban a Habsburg örökös tartományok térképei találhatók. Mivel a második rész térképeinek nyomólemezeit Pffeffel és metszőtársa, Christian Engelbrecht (1672–1735) már 1701-ben kimetszették, mindmáig eléggé elfogadott volt az a nézet, hogy az atlasz kiadása Pffeffel nevéhez kötődik.

A hazai szakirodalomban azonban máig nincs egyetértés az atlasz kiadástörténetével kapcsolatban. Az *Atlas Hungaricus* következetesen Pffeffel neve alatt jegyzi az atlasz összes térképét, számos apró részlet fölött viszont átsiklik.<sup>1</sup> Az atlasznak és előzményeinek feldolgozása során az OSZK Térképtára is szembesült a mű kiadástörténeti problémáival. Augsburgi, vagy bécsi levéltári kutatásokra nem volt módunk, de a gyűjteményünk gazdagsága lehetővé tette, hogy az

atlasz összes kiadását és a kiadástörténetben érintett egyéb műveket a legrészletesebben összehasonlítsuk. Vizsgálataink eredményei alapján módosulni látszik az atlasz kiadásának története. A tanulmány célja egy kartobibliográfiai ismertetés a régi térképekkel foglalkozó szakemberek és gyűjtők számára annak érdekében, hogy a kusza kiadástörténet részleteit megvilágítsa és az új, eddig nem ismert változatokat bemutassa.

Először lássuk azt, amit biztosan tudunk!

## A datált művek

**1. GERMANIA AUSTRIACA, / SEU / TOPOGRAPHIA / Omnium Germaniæ Provinciarum, Augustissimæ / Domui Austriacæ hæreditario jure subjectarum. / [...] Anno M.DCCI. [...] / VIENNÆ AUSTRICÆ / [...].**

A *Parvus atlas* kiadástörténetének kezdete 1701-ig nyúlik vissza. Ebben az évben jelent meg ez az osztrák örökös tartományokat leíró mű. A szerzőnek, Carlo Granellinek (1671–1739)<sup>2</sup> a kötetben megtalálható az örökös tartományokat ábrázoló nyolc térképe. A kötet térképlapjai:

1. Archiducatus / AUSTRLE / Tabula. // I. A. Pffeffel et C. Engelbrecht sculps. et excud. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Societ. IESU. //

2. Ducatus / STYRIÆ / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, S. I. // Engelbrecht et Pffeffel sc. et excud. Vien.
3. Ducatus / CARINTHILÆ / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Soc. IESU. // Pffeffel et Engelbrecht sc. et excud. Vien.
4. Ducatus / CARNIOLÆ / Tabula. // Stud. et op. cujusdam Geogr. S. I. // C. E. et I. A. P. sc. et exc.
5. Comitatus / TYROLIS / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, S. I. // Pffeffel et Engelbrecht sc. et excud. Vien.
6. Regni / BOHEMIÆ / Tabula. // Stud. et op. cujusdam Geographi, S. I. // Pffeffel et Engelbrecht fec. et exc.
7. Ducatus / SILESILÆ / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Societ. IESU. // I. A. Pffeffel et C. Engelbrecht fec. et exc. Vien.
8. Marchionatus / MORAVILÆ / Tabula. // Stud. et operâ cujusdam Geogr. S. I. // I. A. P. et C. e. fec. et exc.

A térképek nyomólemezeit Johann Andreas Pffeffel és Christian Engelbrecht metszették. Előbbi Augsburgban tanult rézmetszést, majd Bécsben ismerkedett meg az augsburgi születésű Engelbrechtel, aki részben szintén Augsburgban, a neves Johann Georg Bodenehrnél (1631–1703), azt követően pedig Nürnbergben, a korszak másik jeles metszője, Jakob von Sandrart (1630–1708) által 1662-ben alapított művészeti akadémián tanult.

<sup>1</sup> Szántai 1996. p. 458–462.

<sup>2</sup> French 2001. p. 202. A térkép hivatkozása: OSZK Nektár, <http://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3175727>, 2020. 10. 20.



1. ábra. A *Germania Austriaca* díszes címlapja (OSZK Törzsgyűjtemény, 403.205)

Pffeffel 1711-ben visszatért Augsburgba, ahol kiadóvállalatot alapított. Jóllehet hírnevét térképek metszésével alapozta meg, kiadói tevékenysége során térképkiadással már csak elvétve foglalkozott, feltehetően Matthäus Seutter (1678–1757) kartográfiai művekre szakosodott, szintén augsburgi kiadóvállalatának sikeres tevékenységének hatására.<sup>3</sup>

## 2. Regni HUNGARIÆ / cum adiuncta Transylvania / aliarumq terrarum confins / Tabula // Joan van der Bruggen Excudit Viennae 1728.

Ez a magyar szakirodalom előtt – eddig – ismeretlen térkép nagy dilemma elé állítja a mű kiadástörténetével foglalkozó kutatót. Kiadója ugyanis Johann van der Bruggen, és maga a térkép igen hasonló ahhoz, ami később a *Parvus atlas* második – vagyis a Habsburg birtokokat bemutató – részébe is bekerült. Készítésének körülményei ismeretlenek, de ami biztosan állítható vele kapcsolatban, hogy nem ez a térkép, hanem egy másik nyomómezzről készült változata található a későbbi atlasz összes kiadásában! (A részleteket lásd a 7. tételnél!)<sup>4</sup>

<sup>3</sup> Ritter 2013. p. 15–19.

<sup>4</sup> A térkép elérhetősége: Moravská Zemská Knihovna, <https://mapy.mzk.cz/mzk03/001/052/196/2619316487/>, (2020. 04. 28.).



2. ábra. Johann van der Bruggen: *Regni Hungariæ*, 1728 (MZK, Moll-0003.191)

## 3. TABULAE XII.

### REPRAESENTANTES / Regnum Hungariæ, cum adjacentibus Provincijs suis, // Wienn, Verlegt durch Johann van der Bruggen Universit. Kupfferstecher und Kunsthandler, gegen dem Keyserl. Baal. Hauß über. 1737<sup>5</sup>

[3. ábra. A *Tabulae XII repraesentantes regnum Hungariae* címlapja és tartalomjegyzéke (OSZK Térkép-, Plakát- és Kinyomtatványtár, TA 101) (Lásd a hátsó borítón fent.)]

Johann van der Bruggen, vélhetően az 1737-ben megindult török háború folyamánként jelentette meg 12 lapos, Magyarországot és „tartományait” bemutató atlaszát. Akár volt mögötte központi, kormányzati megrendelés, akár nem, a mű programja világos, bemutatni azokat a tartományokat, melyek a magyar korona jogán összetartoznak, és részben még visszafoglalásra várnak. A címlapon az 1737-es kiadási év szerepel, és ez ismétlődik a térképlapokon is.

A mű létezésére Michael Ritter tanulmánya hívta fel a figyelmet. Ritter úr volt szíves a térkép elérhetőségének adatait megadni, és egyúttal a Pffeffel-féle Parvus atlas augsburgi példányának fotóit is a kutatás céljára a rendelkezésemre bocsátani. Ritter 2013. p. 20. és Staats- und Stadtbibliothek Augsburg, <https://sba02.bib-bvb.de/webOPACClient.sbasis/start.do?Login=wosba&Query=10%3D%22BV040386590%22> (2020. 04. 28.)

<sup>5</sup> Dörflinger–Hühnel 1995. Brugg A (1737) tétel.

Az atlasz lapjai:

1. REGNUM / HUNGA / RIÆ / 1737 // Joan. Van der Bruggen excudit Viennæ
2. REGNUM / SERVIÆ / 1737. // J. van der Bruggen exc. Vië.
3. VALACHIA / 1737. // Joan. van der Bruggen exc. Vien.
4. REGNUM / BULGARIE / 1737. // Joan. van der Bruggen excudit Viennæ
5. TABULA VETERIS / PANNONIÆ, DACIAÆ / ET ILLYRICI // Joan. van der Bruggen excudit Viennæ
6. TRANSYLVANIA / 1737 // Joan. van der Bruggen exc. Vien.
7. MOLDA / VIA // Joan. van der Bruggen excudit Vien.
8. 1737. / REGNUM / SLAVONIAÆ // I. van der Bruggen exc. V.
9. REGNUM / CROATIE / 1737. // Joan. van der Bruggen excudit Viennæ
10. REG. / BOS / NIÆ / 1737 // Joan. van der Bruggen excudit Viennæ
11. REGNUM / DALMATIE / 1737. // Joan. van der Bruggen excudit Viennæ
12. PODOLIA / ET / BESSARABIA // Joann van der Bruggen Excudit Viennæ.

[4. ábra. Johann van der Bruggen: *Regnum Hungariæ*, 1737 (OSZK Térkép-, Plakát- és Kinyomtatványtár, TA 101 A-1) (Lásd a címlapon.)]



5. ábra. Johann van der Bruggen: Transylvania, 1737  
(OSZK Térkép-, Plakát- és Kísnyomatványtár, TA 101 A-6)

tartalmi leírását: *XIII. Hęc Tabula XIII Continent omnes supra nominatas Tabulas duodecim cum situ cujus libet proprio Stylo moderno.*

A térkép címe: *Regnum Hungarię, in quo continentur Regiones / Servia, Walachia, Bulgaria, Transylvania, Moldavia, Sclavonia, Croatia, Bos- / nia, Dalmatia, quibus annexę sunt Podolia Bessarabia, et Macedonia, Maximáque / pars Danubý usque ad Ostia ejus juxta modernam Hungarię formam.* // Joan. van der Bruggen, excudit Viennę 1738.

**5. Tabulę IX. Repraesentantes / Regna, et Provincias Hęreditarias Cęsareas. // Wienn Verlegt Johann van der Bruggen Universit. Kupferstecher und / Kunst: Handler, gegen dem keyserlichen Baal. Hauß über 1739.<sup>7</sup>**

A van der Bruggen és Pfeffel közötti együttműködésről és annak természetéről jelenleg nem sokat tudunk, de az biztos, hogy Pfeffelnek a *Germania Austriaca*-ban megjelent nyolc térképe, valamint van der Bruggen Magyarország-térképének – a 7. pontban részletesen ismertetendő, Pfeffel által átmetszett változata [!] – megjelent ebben a van der Bruggen gondozásában megjelent kiadványban. A sorszámokkal ellátott kilenc lapos kötet a Habsburg Birodalom államait ábrázolja. Mivel a kiadványból a Széchényi Könyvtár nem rendelkezik példánnyal, és csak a szakirodalomból ismerjük, a lapok ismertetése a következő, 6. pontban található.

**6. PARVUS ATLAS / Qui continet duas Partes. / Quarum Prima Pars / Refert / REGNUM HUNGARLÆ, / Cum Adjacentibus Provinciis suis et Parte Danubii / usque ad ostia ejus, Consistens in XIII. Tabulis. / Secunda Pars / Refert / REGNA ET PROVINCIAS / HĘREDITARIAS CĘSAREAS / Consistens in IX. Tabulis. // Viennę Excudit Ioannes van der Bruggen, Universitatis Chalcographus. / MDCCXXXIX.<sup>8</sup>**  
Még ugyanabban az évben, tehát 1739-ben van der Bruggen a két addigi, a 13 és a 9 lapos atlaszát egybekötve,

<sup>7</sup> Dörflinger–Hühnel 1995. Brugg B tétel.

<sup>8</sup> Dörflinger–Hühnel 1995. Brugg C tétel.

**4. TABULÆ XIII. REPRÆSENTANTES / Regnum Hungarię, cum adjacentibus Provinciis suis, // Wienn, Verlegt durch Johann van der Bruggen Universit. Kupferstecher und Kunsthandler, gegen dem Keyserl. Baal. Hauß über. 1737 [! 1738].<sup>6</sup>**  
[6. ábra. A *Tabulę XIII repraesentantes regnum Hungarię* címlapja és tartalomjegyzéke (OSZK Térkép-, Plakát- és Kísnyomatványtár, TA 99) (Lásd a hátsó borítón lent.)]

Egy évvel később, 1738-ban van der Bruggen egy 13. lappal kibővítve újra kiadta az atlaszt. Az új térképlap tulajdonképpen a korábbi lapok áttekintő térképe, hiszen Magyarországon kívül az egész délkelet-európai régiót ábrázolja. Jóllehet az atlasz címlapján továbbra is az 1737-es évszám szerepel, de az új térképen található évszám bizonyítja, hogy ez az atlaszváltozat már 1738-ban jelent meg. A címlapon, amely egyúttal mutató is, a térképek számát XII-ről XIII-ra javították, és a lap aljára beszorították az új térkép

<sup>6</sup> Dörflinger–Hühnel 1995. Brugg A (1738) tétel.



7. ábra. Johann van der Bruggen: Regnum Hungarię, in quo continentur Regiones, 1738  
(OSZK Térkép-, Plakát- és Kísnyomatványtár, TA 99 A-13)

összefoglaló címlappal ellátva újra megjelentette. A térképek tartalmában nem történt változás, de a második részben Pfeffel és Engelbrecht kiadói mivoltára utaló feliratrészeket minden lapon törölték, és csak metszőként szerepelnek. Mint már utaltam rá, az atlas második részében megtalálható *Regni HUNGARLÆ* című térkép csak tartalmában azonos az 1728-ban van der Bruggen által kiadott művel, ezt a térképet másik, annál finomabb metszésű lemezről nyomtatták. (A térképet és a leírását lásd a 7. pontban!)

Az atlas második részének lapjai:

1. Regni HUNGARLÆ / cum adiuncta Transylvania / aliarumq. terrarum confinÿs / Tabula. // I. A. Pfeffel fec.
2. Regni / BOHEMLÆ / Tabula // Stud. et op. cujusdam Geographi, S. I. // Pfeffel et Engelbrecht fec.
3. Archiducatus / AUSTRIÆ / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Societ. IESU. // I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculps.
4. Ducatus / STYRIÆ / Tabula // Studiò et operâ cujusdam Geographi, S. I. // Engelbrecht et Pfeffel sc.
5. Ducatus / CARINTHLÆ / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Soc. IESU. / Pfeffel et Engelbrecht sc.
6. Ducatus / CARNIOLÆ / Tabula. // Stud. et op. cujusdam Geogr. S. I. // C. E. et I. A. P. sc.
7. Ducatus / SILESIAE / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, Societ. IESU. // I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht fec.
8. Marchionatus / MORAVIÆ / Tabula. // Stud. et operâ cujusdam Geogr. S. I. // I. A. P. et C. E. fec.
9. Comitatus / TYROLIS / Tabula. // Studiò et operâ cujusdam Geographi, S. I. // Pfeffel et Engelbrecht sc.

## A Parvus atlasoz kapcsolódó további, datálatlan művek

**7. Regni HUNGARLÆ / cum adiuncta Transylvania / aliarumq' terrarum confinÿs / Tabula. / I. A. Pfeffel fec. et exc.**  
Kevés biztosat állíthatunk a térkép keletkezésével kapcsolatban. Az egyik, amit fontos kihangsúlyozni, hogy a térkép sorszám nélküli, és jelenleg nem



8. ábra. A Parvus atlas bécsi kiadásának címlapja. 1739. (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TA 105)

tudjuk, hogy önálló lapként jelent meg, vagy könymellékletként, esetleg atlaszlapnak szánták. A másik, hogy bár címe azonos van der Bruggen 1728-ban megjelent térképével, teljesen más metszésű nyomat, ráadásul van der Bruggen térképének kivágata nyugat felé nagyjából 1°-kal tovább nyúlik.

Mindezek arra engednek következtetni, hogy talán Pfeffel volt az, aki saját változata kiadásához van der Bruggen térképét másolta. Ugyanakkor a van der Bruggen-térkép nyugati, bővebb részének tartalma, így névanyaga is olyan hiányos, hogy a kutatóban felmerül

a kétség, ki kit is másolt valójában. Például az „AUSTRIÆ Pars” felirat azonos helyre került mindkét térképen, miközben van der Bruggen térképén bőven lett volna hely a nevet, annak betűit széthúzó megírásra. Továbbá van der Bruggen térképén a bal alsó sarokban az Adria nevének megírása mellett szintén lett volna hely a szigetek körvonalának folytatására, de a rajzoló – lényegében a Pfeffel-féle térkép kerete mentén – inkább megkurtította azokat.

A fentiek alapján tehát valószínűbb, hogy a térképet eredetileg Pfeffel



9. ábra. Johann Andreas Pfeffel: Regni Hungarie (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TR 386)

készítette; s mivel bécsi munkatársának, Engelbrechtnek a neve nem szerepel rajta, erős a gyanú, hogy valójában 1711 után készülhetett Augsburgban.<sup>9</sup> Talán éppen egy készülő *Parvus atlas* már meglévő nyolc térképéhez szánta kiegészítésképpen. A dízserket mellett látható csatakép alapján úgy véljük, hogy a térkép készítését az 1716-ban megindult újabb törökellenes háború indokolhatta.

Ugyanakkor az Eichstätt-Ingolstadt-i Egyetem Könyvtárának (Universitätsbibliothek Eichstätt-Ingolstadt) a katalógusa még korábbra, 1700 körülre datálja.<sup>10</sup> Persze elvben semmi sem lehetetlen, de ha a Dunának, Johann Christoph Müller által 1709-ben javított folyásirányát nézzük (aminek a metszésében Pfeffel is közreműködött), semmi esetre sem születhetett meg korábban.

Azonban továbbra is megoldatlan marad az a kérdés, hogy Van der Bruggen vajon miért Pfeffel térképét emelte be a *Parvus atlas*ba? Ennek okát csak találgatni tudjuk. Talán egy, a kettejük közötti megállapodás értelmében választotta a Pfeffel-térképet, esetleg annak szebb, finomabb metszése indította erre.

**8. PARVUS ATLAS / in duas Partes divisus, / quarum prior repræsentat / REGNUM HUNGARIÆ / cum adjacentibus Provinciis et parte / Danubii usque ad Ostia ejus, / consistens in XIII Mappis Geographicis. / Secunda Pars / refert / REGNA et PROVINCIAS / HÆREDITARIAS CÆSAREAS / / consistens in IX TABULIS. / AUGUSTÆ VINDEL. / excudit Johannes Andreas Pfeffel, / S. Cæs. Maj. Chalcographus.**

És most elérkeztünk – ismeretlen kiadási idejével – a legnagyobb zavart okozó műhöz! Jóllehet a kötet és a

fejezetek címlapjai újak, de a térképek tartalma látszólag azonos a bécsi kiadványéval. [1. táblázat.]

Alaposabb vizsgálódás során azonban több, az azonosítás szempontjából jelentős eltérést találunk. Feltűnő, hogy a 13 lapos első rész lapjairól eltűntek a van der Bruggen-i kiadásra vonatkozó feliratok és az 1737-es évszámok.

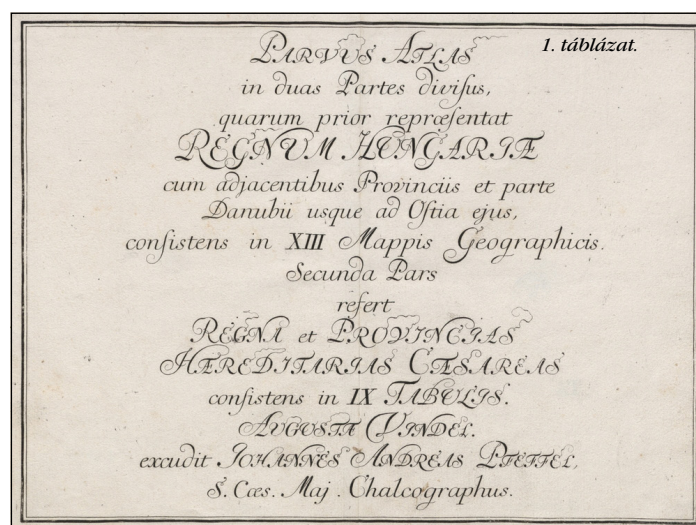
Mindezt igen gondosan végezték, de pár helyen észre lehet venni a kitörölt szöveg pontjainak és a pontszerű vonalvégeknek a maradványait! A második rész pfeffeli lapjain viszont újra olvashatók az ő kiadói mivoltára vonatkozó feliratok. Néhány jellemző példa az eltérésekre az egyes kiadványokban: [2. táblázat.]

I. rész:	II. rész:
1. REGNUM / HUNGA / RLÆ	1. Regni HUNGARIÆ / cum adiuncta Transylvania / aliarumq. terrarum confinys / Tabula. // I. A. Pfeffel fec. et exc.
2. REGNUM / SERVLÆ	2. Regni / BOHEMIÆ / Tabula // Stud. et op. cujusdam Geographi, S. IESU. // Pfeffel et Engelbrecht fec. et excud.
3. VALACHIA	3. Archiducatus / AUSTRIÆ / Tabula. // Studiõ et operã cujusdam Geographi, Societ. IESU. // I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculps. et excud. Viennæ.
4. REGNUM / BULGARLÆ	4. Ducatus / STYRIÆ / Tabula // Studiõ et operã cujusdam Geographi, S. I. // Engelbrecht et Pfeffel sc. et excud. Vien[n]a
5. TABULA VETERIS / PANNONLÆ, DACIÆ / ET ILLYRICI	5. Ducatus / CARINTHLÆ / Tabula. // Studiõ et operã cujusdam Geographi, Soc. IESU. / Pfeffel et Engelbrecht sc. et. excud. Vien.
6. TRANSYLVANIA	6. Ducatus / CARNIOLÆ / Tabula. // Stud. et op. cujusdam Geogr. S. IESU. // C. E. et I. A. P. sc. et exc.
7. MOLDA / VIA	7. Ducatus / SILESIÆ / Tabula. // Studiõ et operã cujusdam Geographi, Societ. IESU. // I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht fec. et exc. Vien[n]a
8. REGNUM / SLAVONIAÆ	8. Marchionatus / MORAVIÆ / Tabula. // Stud. et operã cujusdam Geogr. S. I. // I. A. P. et C. E. fec. et excud.
9. REGNUM / CROATLÆ	9. Comitatus / TYROLIS / Tabula. // Studiõ et operã cujusdam Geographi, S. I. // Pfeffel et Engelbrecht sc. et excud. Vien[n]a
10. REG. / BOS / NLAÆ	
11. REGNUM / DALMATLÆ	
12. PODOLIA / ET / BESSARABIA	
13. Regnum Hungariæ, in quo continentur Regiones / Servia, Walachia, Bulgaria, Transylvania, Moldavia, Sclavonia, Croatia, Bos- / nia, Dalmatia, quibus annexæ sunt Podolia Bessarabia, et Macedonia, Maximâque / pars Danubij usque ad Ostia ejus juxta modernam Hungariæ formam.	

1. táblázat.

Térkép címe	Germania Austriaca, 1701	Parvus atlas (Bécs, 1739)	Parvus atlas (Augsburg)
Regni BOHEMIÆ Tabula	Pfeffel et Engelbrecht fec. et exc.	Pfeffel et Engelbrecht fec.	Pfeffel et Engelbrecht fec. et excud.
Archiducatus AUSTRIÆ Tabula.	I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculps. et excud. Vien.	I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculps.	I. A. Pfeffel et C. Engelbrecht sculps. et excud. Viennæ.
Marchionatus MORAVIÆ Tabula.	I. A. P. et C. E. fec. et exc.	I. A. P. et C. E. fec.	I. A. P. et C. E. fec. et exc[c]ud.

2. táblázat.



10. ábra. A *Parvus atlas* augsburgi kiadásának címlapja (OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TA 119)

<sup>9</sup> Pfeffel és Engelbrecht nem csak a *Germania Austriaca* térképein, hanem az 1709-ben megjelent Johann Christoph Müller: *Augustissimo Romano Imperatori Iosepho I. Hungariæ Regi invictissimo mappam hanc Regni Hungariæ* című, Magyarországot ábrázoló nagy méretű térképművön is közösen dolgozott Bécsben.

<sup>10</sup> Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt, <https://opac.ku.de/InfoGuideClient/start.do?Login=opacw0&Language=de&Query=10=%22BV008244041%22>, (2020. 04. 28.)

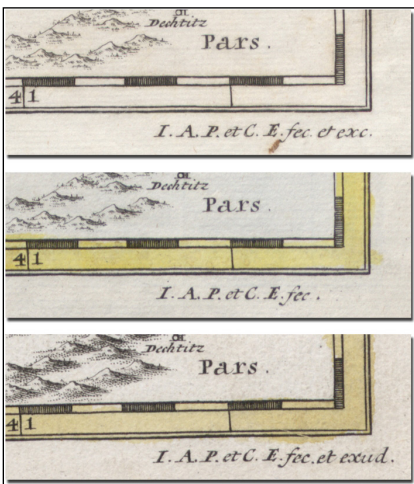
A pótol, illetve újra a nyomólemezre metszett kiadói feliratokat alaposan szemügyre véve, az egyes feliratokban apró eltérések figyelhetők meg. A *Regni Hungariæ* című térkép esetében azonban az apróbb

részletekre is kiterjedő vizsgálat szükséges, ahhoz, hogy a különbségeket észrevegyük. Az „exc.” szórövidítés (excudit, azaz kiadta) közelebb került az „et” szóhoz, így a rövidítés végi pont egy mm-el beljebb került,

mint ahogy a korábbi változaton volt. Havasalföld elválasztott feliratába az elválasztást jelölő két vessző került (VALA CHLÆ és VALA., CHLÆ), valamint az Æ betű mellé a csatázók két zászlós lándzsája.



11. ábra. A Dalmácia-térképek összehasonlítása



12. ábra. A Morvaország-térképek összehasonlítása



14. ábra. A Regnum Hungariæ kiadásainak összehasonlítása



15. ábra. A Regnum Hungariæ, in quo continentur Regiones kiadásainak összehasonlítása



16. ábra. A Regnum Bulgariæ kiadásainak összehasonlítása



13. ábra. A Regni Hungariæ kiadásainak összehasonlítása

Több térkép nyomólemeze esetében megfigyelhető az elkopott vonalak újrametszése, például a *Regnum Hungariae*-n nem csak az évszám tűnt el, de a címfeliratot is több, a pajzs ívével párhuzamos ovális vonal kíséri. Más esetben finoman belevájtatták a domborzatábrázolásba és az erdőjelölésbe.

A *Regnum Croatia* című térképen a díszes jelenet mögött az egész eget bevonalkázták. Végezetül a Bulgária-térképen az évszám eltörlésével megüresedett címkeretben újrametsztették, a címer alá helyezve az új címet, ezúttal egybeírva az ország nevében a REGNUM szót.

## Összegzés

Végezetül tekintsük át, kinek a nevéhez is köthető a *Parvus atlas*? A választ a feltett kérdésre a térképlapok szisztematikus összehasonlítása és a metszések vizsgálata adja meg számunkra.

Az egyértelmű, hogy a második rész – a Habsburg örökös tartományok térképeinek kötete, a *Germania Austriaca* – készült el először, 1701-ben. Mint láttuk, az atlaszt bővítő Magyarország-térkép is valamikor az 1710-es évek második felében már készen lehetett. Ezeket a térképeket mindet Pfeffel metszette.

Van der Bruggen 1728-ban, nem tudni milyen céllal, lemásolta Pfeffel Magyarország-térképét, 1737-ben pedig megjelentette 12 lapos kiadványát Magyarországról és a tartományairól. A kötethez azonban az 1728-as térképe helyett egy másikat készített. A következő évben egy áttekinthető jellegű térképet is csatolt az atlaszhoz.

A *Germania Austriaca* nyomólemezeinek a sorsát nem ismerjük, Pfeffel talán magával vitte Augsburgba, talán Bécsben maradtak. Utóbbira enged következtetni az, hogy 1739-ben van der Bruggen újra nyomtatott róluk, eltüntetve Pfeffel kiadói mivoltára utaló feliratokat. Az pedig, hogy a *Parvus atlas* második részében a finomabb metszésű pfefferi Magyarország-térképet használta a sajátja helyett, felveti a két kiadó közti szoros együttműködés lehetőségét is.

Továbbra is nyitva marad a kérdés, hogy a későbbiekben a lemezek mikor és hogyan kerültek, illetve jutottak vissza Pfeffel birtokába. Erre jelenleg nem

tudjuk a választ. A pfefferi kiadás pontos évével is adósok maradunk. Csak feltevéseinket tudjuk megosztani az olvasóval. Ha abból indulunk ki, hogy van der Bruggen 1739-ben adta ki a *Parvus atlas*t, akkor Pfeffel legkorábban csak ebben az évben szerezhetette meg a mű nyomólemezeit. Ugyanakkor ez Pfeffel 1748-ban bekövetkezett haláláig bármikor megtörténhetett. Viszont az sem kizárható, hogy a lemezek csak van der Bruggen 1744. évi halála után kerültek Pfeffelhez.

További feltevésekre adhat okot az osztrák örökösödési háború (1740–1748), melyben a szomszédos Bajorország és Ausztria ellenfelek voltak, és egy augsburgi kiadó, azaz Pfeffel, felismerve az olvasóközönségnek a háború iránti érdeklődését, a piacra dobhatott egy ilyen, lényegében már kész művet, a korábbi bécsi kiadóra, van der Bruggenre vonatkozó minden információ törlésével.

Újabb adalék, hogy Pfeffelnek volt egy hasonló nevű fia, ifjabb Johann Andreas Pfeffel (1715–1768), így az sem kizárható, hogy az ő tevékenysége áll a tartalmi változtatások mögött.<sup>11</sup>

A *Regni HUNGARIE cum adiuncta Transylvania aliarumq' terrarum confinys Tabula* című Magyarország-térkép kiadásváltozatai:

### 1. Atlas Hungaricus – (javasolt kód: Pfeffel 2/[1])

Regni HUNGARIE cum adiuncta Transylvania aliarumq' terrarum confinys Tabula I. A. Pfeffel fec. et exc. [Augsburg, 1728 előtt]

Megjegyzés: önálló térképlap sorszám nélkül, 24,1 × 31,5 cm.

Lelőhely: OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TR 386

### 2. Atlas Hungaricus – (javasolt kód: Pfeffel 2/[2])

Regni HUNGARIE cum adiuncta Transylvania aliarumq' terrarum confinys Tabula / Joan van der Bruggen Excudit Viennae 1728.

Megjegyzés: önálló térképlap sorszám nélkül, 25,5 × 35 cm (feltehetően papírméret).

Lelőhely: Moravská Zemská Knihovna, Moll-0003.191

<sup>11</sup>Ezúton is köszönöm Danku Gyurinak/Györgynek, hogy erre az adatra felhívta a figyelmemet. Grenacher 1968. p. 85–106.

### 3. Atlas Hungaricus, Pfeffel 2a (javasolt kód: Pfeffel 2/[3])

Regni HUNGARIE cum adiuncta Transylvania aliarumq' terrarum confinys Tabula / I. A. Pfeffel fec. (Wien, 1739)

Megjelent Johann van der Bruggen: *PARVUS ATLAS* című művének 2. része 1. lapjaként, 24,1 × 31,5 cm

Lelőhely: OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TA 105/2 A-1

### 4. Atlas Hungaricus, Pfeffel 2b (javasolt kód: Pfeffel 2/[4])

Regni HUNGARIE cum adiuncta Transylvania aliarumq' terrarum confinys Tabula / I. A. Pfeffel fec. et exc. (Augsburg, 1740–1748)

Megjelent Johann Andreas Pfeffel: *Parvus atlas* című művének 2. része 1. lapjaként, 24,1 × 31,5 cm.

Lelőhely: OSZK Térkép-, Plakát- és Kisnyomtatványtár, TA 119/2 A-1

## Irodalom

Dörflinger, Johannes – Hühnel, Helga 1995. *Atlantes Austriaci*. 1. Band: Österreichische Atlanten. 1561–1918. *Böhlau*, Wien.

French, Josephine (ed.) 1995. *Tooley's Dictionary of Mapmakers*. 2. Vol. *Map Collector*, Wien–Köln–Weimar.

Grenacher, Franz 1968. *Guide to the Cartographic History of the Imperial City of Augsburg. Imago Mundi*, XXII. Vol. p. 85–106. DOI: 10.1080/03085696808592321

Ritter, Michael 2013. *Die Karten und Atlanten des Augsburger Kunstverlegers Johann Andreas Pfeffel (1674–1748). Cartographica Helvetica*, 48. Jg. p. 15–24.

Szántai Lajos 1996. *Atlas Hungaricus*. Magyarország nyomtatott térképei, 1528–1850. *Akadémiai Kiadó*, Budapest.

### Felhasznált adatbázisok

Moravská Zemská Knihovna:

<https://www.mzk.cz/katalogy-database>

Katholische Universität Eichstätt-Ingolstadt katalógusa:

<https://opac.ku.de/TouchPoint/search.do?methodToCall=switchSearchPage&SearchType=2&emptyFields=true>

Staats- und Stadtbibliothek Augsburg:

<https://sba02.bib-bvb.de/webOPACClient.sbasis/search.do?methodToCall=switchSearchPage&SearchType=1>



**Dr. Pászti László**  
főszerkesztő,  
hadtörténész

HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum  
spessartin.hun@gmail.com